

„*In mortis articulo constitutus...*”:
egy Árpád-kori előkelő végrendekezésének tanulságai

KULCSÁR BEÁTA

„Már pedig egyéb készülétek között szükséges a' vagyonról tett végső intézet is, kiváltt azokra nézve, kik eleve által láthatnák, hogy intézetlenül lett halálok által külömbféle versengések, viszálykodások és izetlenségek támadhatnának az örökösök közt (...) éktelen rendetlenségek eredhetnek a végső intézet nélkül lett halálból, mellyeket elmellőzni kötelességében áll minden Házi gazdának.” – így érvel a XIX. század elejének jogi szakírója a végrendekezés haszna mellett.¹ A testamentum örökösödési vitákat megelőző képességét azonban már a magyar történelem korai időszakában felismerték: 1231-ben és 1237-ben Csák Miklós éppen a fiai közti viszályok elkerülése végett intézkedett.² Az Árpád-kori nemesi végrendeletek azonban oly benyomást keltenek az olvasóban, hogy gazdáik elsősorban nem a vitáktól, hanem a lélek romlásától tartottak, hiszen míg a pragmatikus szempontok ily nyílt hangsúlyozása ritka, addig az üdvösség miatti aggodalom és az üdvözülést elősegítő (*pro remedio animae*) kegyes adomány iránti elkötelezettség meglehetősen jól kitapintható.

1280-ban Mojs királynéi tárnokmester egyházi személyek előtt fogalmazta meg végakarátát, melyben a korabeli tendenciáknak megfelelően, jelentős adományokat tett két egyház számára is.³ Végintézkedése nemcsak emiatt tipikus: számtalan vonásánál fogva lényegében a kor végrendekezési gyakorlatának vázlata, a szabályok zömének foglalatja. Mindazonáltal felfedezhetők benne olyan egyedi sajátosságok is, melyek

1. ETTRE KARCHAI Georch Illés: *Honnyi törvény*. Pozsony 1806. 275.

2. 1231: „...paterna precavens benignitate, ne per mortem meam inter filios meos ... oriatur dissensio...” – CDH III/2. 229; 1237: „...precavens in futurum dissensiones fortasse et contentiones inter filios meos futuras volens prevenire possessiones meas et facultates testamentaliter distribui...” – CDH IV/1. 78.

3. HO VI. 258-260.

a tipikus végrendeletet a kor egyik igen különleges testamentumává kreálják. Tipikus és egyedi jellemzők bemutatása a jelen tanulmány célja.

A nevét és tevékenységét megörökítő okleveles anyagnak, illetve az iránta tanúsított érdeklődésnek köszönhetően viszonylag jól kirajzolódik Mojs élete és pályája.⁴ Élete folyamán számos hivatalt viselt: IV. Béla korában a lovász-, majd az asztalnokmesteri méltóságot mondhatta magáénak, Béla herceg mellett pedig tárnokmesterként tevékenykedett. Mindeközben az orbácsi, a somogyi, a varasdi és a bihari ispáni hivatalt is viselte. V. István udvarában a nádorságig vitte, de soproni és szebeni ispáni tiszteről is tudunk. A király egyik legközelebbi híveként jelen volt István és a cseh Ottokár közti békekötés aktusakor. Hatalmát IV. Kun László uralmi időszakára is átmentette: mint szlavón bán, országbíró, soproni, somogyi és szepesi ispán, ill. mint királynéi udvarbíró és tárnokmester szerepel az oklevelekben.⁵ Végrendeletének megírásakor is a rangos királynéi tárnokmesteri méltóságot viselte.⁶ Okleveles adataink azonban azt mutatják, hogy kapcsolata az udvarral korántsem volt mindig felhőtlen. Úgy tűnik, Mária királyné több örökölt birtokára is rátette a kezét, az elkobzott javakat V. István és neje, a Mojssal jó kapcsolatot ápoló Erzsébet királyné szolgáltatta vissza eredeti tulajdonosának.⁷ IV. László alatt sem volt zökkenőmentes a pályája: a főúri harcok nyomán egy időre kiszorulván a hatalomból, Csák Ugrinnal együtt sikertelen támadást intézett a király és hívei ellen Fövenynél (1275).⁸ Hamarosan ismét visszaverekedett magát a hivatali elitbe, hiszen somogyi ispánként, országbíróként és tárnokmesterként fordul elő az oklevelekben.⁹

Az Árpád-kori testálók rendszerint valamely hiteles hatóság, leggyakrabban a káptalan vagy annak kiküldöttei, ritkábban a király előtt nyilvánították ki végakarataikat (közvégrendelet). A szóbeli és az írott magánvégrendeletek kisebbséget alkotnak.¹⁰

4. WERTNER 1891; WERTNER 1892; WERTNER 1898; WERTNER 1901; KARÁCSONYI 1922-1923; JAKUBOVICH 1922-1923; SZOVÁK Kornél: Mojs. In: *Korai magyar történeti lexikon 9-14. század*. Főszerk. KRISTÓ Gyula. Szerk. ENGEL Pál, MAKK Ferenc. Budapest 1994. 462-463; ZSOLDOS 2005. 98-100, 153.

5. A pályájára vonatkozó oklevelek nagy száma miatt nem áll módomban a vele kapcsolatos teljes okleveles anyagra hivatkozni. Viszont terjedelmes forrásjegyzékkel szolgál: WERTNER 1891. 392-405, WERTNER 1892. 60-604. Az Ottokárral való megegyezés Mojs nevét is tartalmazó dokumentuma: *ÁÚO* III. 253.

6. „*Moys magister Tawarnicorum domine Regine*” – *HO* VI. 258. A tárnokmesteri méltóság a tatárjárást követően a királynéi udvar legtekintélyesebb hivatala volt. ZSOLDOS 2005. 101.

7. Az oklevél szerint az örökölt javak „...ac tempore Dominae Mariae Reginae condam Hungariae esse alienatas et postea per charissimum patrem nostrum Regem Stephanum beatae memoriae et praedictam matrem nostram sua veritate restitutas.” – 1273: *CDH* V/2. 84-85. Lásd még: 1272: *CDH* V/1. 237-238; *CDH* V/2. 59-60. Mária birtokszerezési metódusairól: ZSOLDOS 2005. 36-37.

8. „...cum pridie Mojs Vgrinus et complices eorumdem Patris nostri et nostrae dilectionis immemores, volentes magis notam infidelitatis incurrere quam fidelitatem finaliter observare: contra nos et nostros in Frowen praesumptuose elevato vexillo irruere voluissent saepedictus Nicolaus consueta fidelitatis audacia pro defensione coronae regiae gratum ibidem exhibuit servitium et sedulum famulatum; quod nobis postmodum a Baronibus nostris innotuit evidenter.” – *CDH* V/2. 268.

9. Pl. *CDH* V/2. 256, 279, 340, 529; *ÁÚO* IX. 227.

Mojs testamentuma a királynéi kancellár, egyúttal váci püspök, a budai káptalan, a ferences és a domonkos rend képviselőinek, ill. mások (*multorum aliorum*) jelenlétében és közreműködésével, Mojs szóbeli közlése alapján született meg. A tanúk személyének és számának pontatlan megadása a kor egyéb végrendeleteire is jellemző,¹¹ ami értelemszerűen megnehezíti a tanúk számára és személyére vonatkozó preferenciák pontos megállapítását.¹² Intézkedésük hitelességét bizonyára minél több és rangosabb tanú szerepeltetésével akarták fokozott mértékben biztosítani.

Az Árpád-kori intézkedések legjavában már a végrendelet elején sor kerül az intézkedés megokolására: többnyire az idős kor, az ezzel járó betegségek és a visszafordíthatatlan vég közelsége sürgette az addig elmulasztott, de már igencsak időszerű akaratnyilvánítást.¹³ Akad azonban olyan végrendelet is, melyet egy hosszú, bizonytalan kimenetelű utazás, vagy egy végzetesnek ígérkező hadjárat előzött meg és tett indokolttá.¹⁴ Mojs intézkedése is a testamentumok hagyományos tartalmi rendjét követi, hiszen már a legelején megtudjuk, hogy a végrendeletet betegség kínozza. Szintúgy a testamentumok szokásos „forgatókönyvéhez” idomul, amikor a testi gyengeséget opponálva azonnal garantálja Mojs szellemi épségét és ezzel jogképességét.¹⁵ A jogképesség másik lehetséges feltétele, a szabad akarat nem kerül említésre Mojs végrendeletében, mint ahogy az Árpád-kor egyéb végrendeleteiben is szórványosan fordul elő.¹⁶

10. CDH III/2. 269-271; CDH III/1. 303-304; CDH IV/1. 77-78; SO. 17-18; ÁÚO I. 62-63, 65, 214; ÁÚO XI. 283-286.

11. Pl. Anna 1231-es végrendeletében a következőket olvassuk: „*Testes ... sunt Frater Robertus Archiepiscopus Strigoniensis cum suis capellanis Praedicatores eiusdem conuentus Elias Abbas de monte Sanctae Mariae Milites et Presbiteri Ecclesiae Domini mei aliique nobiles et ignobiles innumerabiles.*” – CDH III/2. 270. Hasonló eljárás: ÁÚO I. 63, 69-70, ÁÚO XII. 368, Zichy I. 6-7, CDH VI/1. 169.

12. Somogyi Ferenc szerint a tanúk száma változó volt, de legkevesebb négy tanúra volt szükség. – SOMOGYI 1937. 45, 82.

13. Mochuna: „...*longe infirmitatis oppressus.*...” – 1205-1235: ÁÚO XI. 284, Behich: „...*ambulans et iacens in infirmitatibus.*...” – 1220: CDH III/1. 303, Sol: „...*valida laboraret aegritudine.*...” – 1227: CDH III/2. 105, Izsó: „...*in extremis laboraret.*...” – 1244 k.: HO VIII. 43, Mária: „...*in suis extremis ... in lecto egritudinis.*...” – 1254: HO I. 29, ÁÚO VII. 373, Fülöp neje: „...*egritudine laborans.*...” – 1258: HO VI. 95, Olympias: „...*gravi egritudine laboraret.*...” – 1259: ÁÚO VII. 514, Miriszló: „...*decumbens in extremis.*...” – 1285: ÁÚO IV. 280, Mihály: „...*in lecto egritudinis recumberet.*...” – 1292: ÁÚO V. 72, Kozma: „...*decumbens in lecto egritudinis.*...” – 1297: ÁÚO V. 175, Mocia comes neje: „...*in lectu egritudinis.*...” – 1298: HO IV. 94, etc. Sajátságos példa Stoyslou esete, aki szintén halálos ágyán, de egy csatában elszennvedett halálos sérülés miatt, még fiatalon testált: „...*latele vulnus accipiens ... agens extremis ... sponte confessus extitisset.*...” – 1185: ÁÚO VI. 151.

14. Jó példa erre a még fiatal Adalbert, aki szicíliai követjárása előtt alapította meg testamentumát. – 1150k: ÁÚO I. 63. János, pozsonyi várjobbágy pedig csatába indulás előtt rendelkezett. – 1291: ÁÚO V. 51.

15. „*Moys ... in lecto iacens egritudinis compos sui*” – HO VI. 258. Hasonló eljárás: Dénes: „...*laborans in extremis licet eger corpore mente tamen incolumis.*...” – 1277: ÁÚO XII. 214; Gredil: „...*corporis egritudine fuerit aggrauata mente tamen sana.*...” – 1284: ÁÚO IV. 273; Morian: „...*eger quidem corpore sed mentis sue compos.*...” – 1279 k.: ÁÚO IX. 265; Márton: „...*in extremis laboraret adhuc tamen bene compos fuit mentis.*...” – 1292: ÁÚO XII. 538; Mikod: „...*eger corpore sed mente sanus.*...” – 1298: ÁÚO X. 313, etc.

16. Anna „*libera voluntate*” intézkedett – 1231: CDH III/2. 269. Vö. CDH IV/3. 376.

Mivel az Árpád-kori végrendelező nemesség nagy hányada a halál árnyékában, betegágyában alkotta meg testamentumát, jogosnak tűnhet az a feltételezés, mely szerint a korabeli nemességet nem foglalkoztatta különösebben a testálás lehetősége, csupán életének legvégű szakaszában mutatott hajlandóságot a végrendeelésre. Az Árpád-kori végrendeletek egy része azonban nem hivatkozik végzetes körülményekre – hacsak a törvényes örökös sokszor emlegetett hiányát nem tekintjük annak,¹⁷ némelyik jóval a végrendelező halála előtt, az intézkedő jó fizikai állapotában, előrelátó tervezés és gondos kivitelezés nyomán született meg!¹⁸ A halál pillanatát évekkel megelőző testamentumok tehát inkább azt látszanak igazolni, hogy a végintézkedés már az Árpád-korban is képes volt időben eltervezett és végrehajtott jogi aktusként működni. Mojs is a tudatos végrendelező kategóriájába tartozott, hiszen 1280. évi testamentuma valójában egy korábbi, 1267-es végrendeletének kiegészítése volt.¹⁹ Későbbi végintézkedésének toldalékként való értelmezése magától Mojstól származik, aki – ahogy azt 1280. évi intézkedése kifejti – még egészséges állapotában írott testamentumát tekintette első és utolsó végrendeletének, melyet 1280-as rendelkezésével nem felülírni, csupán kiegészíteni akart.²⁰ A kiegészítés tényét azonban nem egyszerű latinsággal, hanem egy olyan kifejezéssel fogalmazza meg, mely a római jogi terminológiából ered, s mely már az antikvitás idején is a végrendelet toldalékát jelölte.²¹

A mojsi végakarásban felbukkanó *codicillus* a római latinitásban nemcsak kis fatáblát, levelet, iratot, hanem a jogi szaknyelvben végrendeleti záradékot is jelentett. A

-
17. Nem számolnak be válságos körülményről, és egyéb indokra sem hivatkoznak: Farkas – 1165k: *ÁÚO* VI. 104–105; Iván – XIII. század eleje: *ÁÚO* I. 214; Miklós – 1249: *ÁÚO* II. 213; Jakab – 1296: *ÁÚO* V. 148.
18. Csak Miklós rendelkezéseit a bölcs előrelátás és az örökösök közti viták megelőzésének szándéka sürgette – 1231: *CDH* III/2. 227, 229; 1237: IV/1. 78. Hasonló megfontolás ösztönözte Margitot, aki attól tartván, hogy majdani betegsége idején nem lesz ideje és lehetősége rendelkezni, még egészségesen intézkedett – 1152: *ÁÚO* I. 62. Anna is kihangsúlyozza, hogy idején való megfontolásból fogalmazta meg végakarátát – 1231: *CDH* III/2. 269. Cherner szintén az élet átmeneti és múlandó voltának felismerése következtében végintézkedett – 1231: *ÁÚO* VI. 499. Máté nádor pedig az evilági mulandóságra és az örök életre gondolván hagyományozott halála esetére – 1283: *ÁÚO* IX. 360; Fekete Miklós ugyan említi idős korát, de mivel személyesen járult a káptalan színe elé, nem lehetett súlyos beteg – 1290: *ÁÚO* IX. 534; Demeter és felesége kihangsúlyozzák, hogy egészségesen rendelkeznek – 1270 k.: *HO* VIII. 121–122. A szintén előrelátó Januki Jakab bizonyára jó fizikai állapotban volt végakarata kinyilvánításakor, hiszen még 1310 elején is élt – 1296: *ÁÚO* V. 148; *Anjou-kori oklevéltár* II: 1306–1310. Szerk. KRISTÓ Gyula. Budapest–Szeged 1992. 763, 816, 890; etc.
19. Hogy az 1267-es intézkedés nem egy egyszerű adomány, hanem halál esetére szóló rendelkezés (*donatio post obitum*) volt, arra az oklevélnek azon része utal, melyben Mojs az intézkedés érvényét magtalan halála esetére kötötte ki. – *ÁÚO* XI. 566. Ld. 35. j.
20. „...testamentum dudum editum per eundem magistrum Moys in bona conualescencia ... voluit immutabiliter observari tamquam primum et ultimum testamentum nichil penitus inmutando deserie dudum editi et conditi testamenti.” – *HO* VI. 258–259. A fenti értelmezéssel ellentétben Szabó Károly a kiegészítésre szoruló, korábbi testamentumban nem Mojs 1267. évi rendelkezését, hanem az ábrahामी monostornak rokonaival együtt tett, 1263-as adományát vélte felfedezni. – *HO* VI. 258. 1. lábjegyzet. Az 1263-as oklevélben azonban nincs arra utaló jel, hogy az adomány halál esetére szóló rendelkezés lett volna.
21. „Legavit insuper quasi iure c o d i c i l i ad omnia supradicta in mortis iam articulo constitutus” – *HO* VI. 259.

testamentum fogalmától élesen elkülönülő *codicillus* (fiókvégrendelet) sajátosság tartalmi és alaki kellékekkel rendelkezett: nem tehetett radikális korrekciót a végrendeleti intézkedésen, nem tartalmazhatott örökösnevezést és kitagadást, ill. a formakényszer, az ünnepélyesség sem jellemezte, legalábbis a római jogban.²² A terminus a középkori Európa írásbeliségében is feltűnt, mindkét jelentést hordozva.²³ Hazai forrásainkból sem hiányzik: nemcsak oklevelet, okiratot jelölt, hanem – ahogy a mojsi példa igazolja – végrendeleti toldalékot is.²⁴ Az Árpád-kori nemesi testamentumokban – vizsgálataim szerint – négy alkalommal mutatható ki: egy alkalommal Mojs végrendeletében, két ízben a testamentumot megerősítő 1281. évi királyi oklevélben, negyedszer pedig Imre 1292-es végakaratóban, aki a *codicillus*-írás jogával élve az egri püspöknek hagyományozott halála esetére.²⁵ Megválaszolatlan kérdés azonban, hogy egy, az antik jogrendszerben gyökerező fogalom hogyan származott át néhány magyar végrendeletbe.

Mivel a kánonjogi munkák a római jogból is merítettek,²⁶ kézenfekvő a gondolat, hogy a kánonjog közvetítésével került hazai alkalmazásba. Noha ez az eshetőség további vizsgálatot igényel, egy dolog bizonyosnak látszik: a *Corpus Iuris Canonici* törzssanyagát képező *Decretum Gratiani* (1140 k.), a *Liber extra* (1234) és a *Liber sextus* (1298) végrendeletekkel kapcsolatos fejezeteiből hiányzik a fogalom.²⁷ Mivel római

-
22. *codicillus*, *-i m.* vagy *codicilli*, *-orum, m.* (gyakori többes számú használata). A római *codicillus* jelentéséhez lásd: *Totius Latinitatis Lexicon opera et studio Aegidii Forcellini*. II. Prati 1861. 249; *Thesaurus Linguae Latinae editus auctoritate et consilio academiaram Quinque Germanicarum Berolinensis, Gotingensis, Lipsiensis, Monacensis, Vindobonensi*. 1906–1912. III. 1409; BERGER, Adolf: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia 1953. 392–393; *Justinianus Intitúciói*. Ford. ifj. MÉSZÖLY Gedeon. Budapest 1939. 111–112; FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intitúciói*. Budapest 1996. 628–629.
23. BLAISE, Albert: *Lexicon Latinitatis Medii Aevi praesertim ad res ecclesiasticas investigandas pertinens*. Turnholti 1975. 193; DU CANGE: *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*. II. Graz 1954. 387; *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*. Composuit J. F. NIERMEYER. Leiden 1976. 194; *Lexikon Latinitatis Medii Aevi Jugoslaviae*. II. Redactionis praeses Marko KOSTRENCIC membra Veljko GURTAN, Zlatko HERKOV. Zagrabiae 1971. 238; LATHAM, R. E.: *Dictionary of Medieval Latin from British Sources*. II. London 1981. 369. Az essexi Stephen Thomas annak ellenére, hogy angol nyelven foglalta írásba végakaratót és annak kiegészítését, a végrendeleti záradék említésekor a latin terminust használta: „*And also I wil þat my wyl be fulfillyd lyk als I ordeynd when I went from home, and al þat es contend in this C o d i c i l l u s ...*” (1418) – *The Fifty Earliest English Wills in the Court of Probate, London. AD. 1387–1439, with a Priest's of 1454*. Ed. Frederick J. FURNIVALL. London–New York–Toronto 1964. 40.
24. *codicillus* szócikk: *Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae*. II. Ad edendum praeparavit Iván BORONKAI et Kornél SZOVÁK. Budapest 1991. 161.
25. 1281: „...relicta magistri Moys ... instrumenta tam ordinationis et donationis inter vivos quam iure testamentorum et *c o d i c i l l o r u m* legatorum ac ultimae voluntatis elogia ... condita et ordinata per ... Moys ... exhibuit ... Nos ... universa et singula contenta tam in testamentis quam ordinationibus et donationibus inter vivos quam *c o d i c i l l i s* et extremae voluntatis elogiis ... duximus approbanda et iure perpetuo confirmanda.” – CDH V/3. 78–79; 1292: „...quamdam possessionem suam ... iure testamentario institutionis vel *c o d i c i l l o r u m* ... legavit et tradidit ... Episcopo et Episcopatuui Agriensi” – CDH VI/1. 229–230.
26. ERDŐ Péter: *Az egyházjog forrásai*. Budapest 1998. 166–167.
27. Gratianus munkájában ez jól ellenőrizhető: *Wortkonkordanz zum Decretum Gratiani*. Teil 1: A–C. Ed.

jogi munkák hazai jelenlétéről is tudunk, az sem kizárt, hogy közvetlen forrásra, tehát valamely hazánkban előforduló római jogi kézikönyvre vezethető vissza a megjelenése. A kortárs László esztergomi prépost jól ismert és sokat citált végrendeletéből (1277) például kiderül, hogy a prépost nemcsak patrisztikus, teológiai és kánonjogi, hanem római civiljogi műveket is gyűjtött.²⁸ Amikor azonban az esztergomi prépost saját, 1277. évi végrendeletét kiegészítette (1288), ő maga nem használta ezt a terminust.²⁹ Két különös körülményre mindenképpen érdemes még felhívni a figyelmet.

Furcsa mód, a *codicillus* kifejezést tartalmazó mindkét testamentumnak van kötődése a váci egyházhoz: Mojs 1280. évi végintézkedésének legfőbb tanúja Tamás, váci püspök, egyúttal királynéi kancellár volt, Imre 1292. évi akaratát pedig a váci káptalan foglalta írásba.³⁰ A végrendeletek nemcsak váci vonatkozásuk, hanem megírásuk ideje miatt is rokonságot mutatnak: alig 12 év választja el őket egymástól. A térbeli és az időbeli egybeesés megkérdőjelezi a véletlen lehetőségét és felveti a gyanút, hogy a fogalom használata egyetlen váci klerikus jogi műveltségére vezethető vissza. A XIII. század utolsó évtizedeiben tanult jogászok vették kézbe a királyi és királynéi kancelláriát,³¹ minden bizonnyal Tamás, a váci püspök is komoly jogi műveltséggel rendelkezett; nem lehetetlen, hogy hazai tanulmányai vagy külhoni követségei során ismerkedett meg a fogalommal, mely aztán a káptalan nyelvezetébe is átkerült.³² Egy romanisztikus kifejezés használata azonban nem indokolja, hogy egy olyan országban, ahol a római jog korántsem számított hatályos rendszernek, a római jog hatására vonatkozóan messzemenő következtetéseket levonjunk.³³ Erre még érdemes visszatérni a későbbiekben.

A középkori végrendelet nemcsak „*codicillálható*” – tehát kiegészíthető, hanem módosítható, visszavonható és akár teljesen újraírható is volt. A visszavonás jogára való hivatkozás már a XII. században kimutatható. Ennek korai, igazolójú példája a szi-

Timothy RUTER – Gabriel SILAGI. München 1990; De testamentis et ultimis voluntatibus. Liber Extra: Lib. III. Tit. XXVI. 538-546, Liber Sextus: Lib. III. Tit. XI. 1044-1045. In: *Corpus Iuris Canonici*. II. Editio Lipsiensis Secunda. Instruxit Aemilius FRIEDBERG. Lipsiae 1879–1881.

28. 1277: MES II. 71-72. Végrendeletének elemzése: IVÁNKA Endre: László mester esztergomi prépost könyvtára 1277-ben. *Theologia* 14 (1937). 216-226.

29. 1288: MES II. 241.

30. „*Nos Thomas miseracione diuina episcopus Vachyensis aule Illustris regine Cancellarius significamus omnibus... quod Moys... in nostri presenci... legavit...*” – HO VI. 258; „*Capitulum Ecclesiae Vacienensis... ad uniuersorum notitiam harum serie volumus peruenire quod... nobilis vir Emericus de Urus... condiderit testamentum...*” – CDH VI/1. 228-229.

31. A műveltségi viszonyok XIII. század második felében tapasztalható fejlődésére: BÓNIS 1971. 23-28; BÓNIS 1972. 22-23.

32. Tamáshoz lásd FEJÉRPATAKY László: *A királyi kancellária az Árpádok korában*. Budapest 1885. 17-18, 59, 62-63, 105, 111, 128-129, 132-133, 138, 140; HAJNAL István: IV. Béla kancelláriájáról. *Turul* 32 (1914), 18. Többször is járt külföldön: „...*tempore illustris Domini regis Stephani clarae memoriae diuersarum legationum gessit insignia pro mandato regis comitantes eundem.*” – CDH V/3. 210-211. A hiteleshelyek a kifejezések használatában néha követték a kancelláriát: BÓNIS 1972. 89.

33. Erre figyelmeztet: BÓNIS 1972. 65, 92-93.

cíliai követségbe induló Adalbert végrendelete, melyben a testáló visszatérte esetére kikötötte a visszavonás és a változtatás jogát. Adalbert igényét fiatal kora és magtalan-sága indokolhatta: nyilván nem szeretett volna egy visszavonhatatlan intézkedést még élete virágában meghozni, ráadásul úgy, hogy remélt fia még meg sem született.³⁴ A visszavonhatóság elve az 1267-es mojsi végakaróban is feltűnik, hiszen a végleges királyi megerősítést Mojs magtalan halála esetére garantálta.³⁵ Hasonló szemlélet és álláspont a korszak egyéb testamentumaiban is megfigyelhető: Bezter fia, Demeter éppúgy, mint Mojs sógora, Nána a fiúörökös reményétől áthatva ragaszkodott a rendelkezés visszavonhatóságához.³⁶ Mojs 1280-as „*codicillusából*” már hiányzik a korrekció iránti igény, a beteg Mojs minden bizonnyal már nem számolt reálisan az utódnemzés lehetőségével.³⁷ A visszavonhatóság elve korántsem jelent meg mindig eny nyire explicit módon. Az egy nemzedékkel korábban élő Csák nembeli Miklós négy-szer is végrendelezett, de úgy módosított korábbi végakarátán, hogy a visszavonha-tóság jogára nem hivatkozott.³⁸ Ez azt sejteti, hogy a végrendelet visszavonásához, módosításához és a többszöri végintézkedéshez való jog már a XIII. század első felé-ben magától értetődő volt. Mindazonáltal elhamarkodott lépés lenne a végrendelet

-
34. A végrendelet visszavonhatóságát elsősorban Holub József kutatta. Vizsgálatai szerint a vissza-vonáshoz való jog legkorábbi emléke éppen Adalbert testamentuma. Mindazonáltal hozzáteszi, hogy az egyoldalú, visszavonható végrendelet megjelenése nem járt együtt a visszavonhatatlanságot kikötő testamentum nyomtalan eltűnésével. HOLUB 1926. 232-239. Adalbert így fogalmazza meg a vissza-vonhatóság jogát: „...*hec ideo tali condicione firmamus ut si qui via veritas est et vita sue prosperitatis progres-sum nobis regressumque concesserit cuncta nostro quemadmodum pium et ius exigit ut et nunc subiecta sint iudi-cio.*” – 1150k: *ÁÚO I.* 63-64.
35. „...*si idem Magister Mojs decederet herede masculino non relicto sicut idem Magister Alexander coram nobis comparens petens a nobis ut huiusmodi ordinacioni et dispositioni ipsius assensum Regium preberemus.*” – *ÁÚO XI.* 566.
36. Demeter: „*Istas ordinaciones antedictas non habens adhuc heredem ordinavi coram fratribus minoribus sicut dixi si autem dominus filium sicut spero dederit omnes possessiones meas omnes servos meos et omnes res meas tam in pecoribus quam in aliis lego filio meo.*” – 1270: *HO VIII.* 122. Hogy Demeternek születhetett gyereke, azt feleségének az övével egy időben megalkotott testamentuma igazolja, melyben az asszony szolgál-landú bábáját (*obstetricem*) szabadsággal ajándékozta meg, nyilván a jól elvégzett munka fejében. – *HO VIII.* 122. Amennyiben ez a gyermek fiú volt, a végrendekezés idején minden bizonnyal már nem élt. Nána: „...*si dictus Comes Nana heredem uel heredem habere contingeret predicta possessio ad manus ipsius et heredum suorum devoluetur si vero sine herede decesserit domine uxori sue remanebit perpetuo possidenda.*” – 1257: *ÁÚO XI.* 435. Ugyanez a kitétel megtalálható Morján testamentumában: „...*si tamen ipsum sine heredum solacio decedere contingeret ... possessiones suas ... reliquisset consorti sue...*” – 1279: *ÁÚO IX.* 265.
37. Hasonló lemondás más végrendeletekben is kimutatható. Fekete Miklós végrendelete a következőképpen fogalmazza meg a testáló reményvesztettségét: „...*heredum sit iam solacio destitutus nec adhuc habeat spem de prole suscipienda propter inermem senectutem...*” – 1290: *ÁÚO IX.* 534.
38. 1231: *CDH III/2.* 227-230; 1237: *HO I.* 16-19; *CDH IV/1.* 78-82; 1238, 1239: *HO I.* 21-22; *ÁÚO VII.* 92. Miklós 1237-es rendelését Karácsonyi János nem tekinti testamentumnak – KARÁCSONYI János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* Budapest 1900. 334. A Csák Miklós és Mojs közti kapcsolódási pont az a hivatkozás, mely szerint Miklós Bajonka (*Boyouca*) nevű földjét Mojs ná-dorispántól – Mojs azonos nevű apjától – vásárolta. – *CDH III/2.* 228.
39. Egyes végrendeletek épp a visszavonhatatlanságot kötötték ki. HOLUB 1926. 239. A kérdés további vizsgálatakat igényel.

visszavonhatóságát a középkori testamentum elengedhetetlen és kikerülhetetlen jogi kellékeként értelmeznünk.³⁹

A végrendelet szerepe, sorsa és érvénye tehát sok esetben a törvényes örökös függvénye volt: a szerencsésen megszülető fiúgyermek a végrendeleti intézkedést háttérbe szorítván a törvényes öröklési rendet helyezte előtérbe, vagy legalábbis újabb végrendelet megalkotását tette szükségessé. A testálás és az örökös hiányának szoros kapcsolatára utal az is, hogy a végrendelkezők rendszerint éppen magtalanságukra való tekintettel kértek és kaptak az uralkodótól (vég)rendelkezési szabadságot.⁴⁰ Noha a testálók gyakran hivatkoznak az utód hiányára,⁴¹ mégsem helyes azt gondolnunk, hogy a végső akaratnyilvánítást csakis az örökös hiánya tette aktuálissá. Akadnak olyan testamentumok, melyek nem említik a magtalanság átkát – igaz, az legtöbbször gyanítható, néhányból pedig kifejezetten kiderül, hogy a végrendelkezőnek van fiúgyermek.⁴² Úgy tűnik tehát, hogy a törvényes örökös és a törvényes öröklési rend ellenére – de nem feltétlenül annak ellenében – a nemesség egy része igényt tartott a végrendeleti örökítésre, mindenekelőtt az egyház és a közeli rokonok számára. Ennélfogva helyénvalóbb azt feltételeznünk, hogy Mojs végintézkedéseit nemcsak a magtalanság indokolta, hanem minden bizonnyal az a gondoskodó, adományozó kedv is, mellyel családtagjaihoz és elsősorban ahhoz a két monostorhoz viszonyult, melyeknek a támogatásától – a korszak mentalitásának megfelelően – saját lelki üdvének az elősegítését remélte.

Mojs félelme végül beigazolódott, hiszen fiúutód hiányában halt meg. Halála viszonylag pontosan datálható: második végakarata 1280. szeptember 26-án kelt, 1281. január 2-án pedig már biztos halott volt, hiszen a végrendeletet megerősítő januári királyi oklevél Mojs feleségét özvegyként (*relicta*) említi.⁴³ Mojs tehát valamikor szeptember vége és január legeleje között halt meg. Ebben az időintervallumban nem hagyott hátra örökös: mind a testamentumot megerősítő oklevélből, mind a későbbi oklevelekből hiányzik Mojs áhított örökösére való hivatkozás.

A királynéi tárnokmester tehát már 13 évvel a halála előtt megfogalmazta első végakarátát (1267), melyet állítása szerint több uralkodó is megerősített.⁴⁴ Végintézkedési

40. *ÁÚO* III. 21-22; *ÁÚO* IX. 264; *CDH* IV/2. 378; *CDH* V/2. 463.

41. *ÁÚO* I. 69; *ÁÚO* III. 21-22; *ÁÚO* VI. 91, 104; *ÁÚO* IX. 265, 534; *ÁÚO* XI. 435; *ÁÚO* XII. 538; *CDH* IV/3. 80, 375; *HO* V. 1; *HO* VIII. 121; *CD patr.* 32.

42. Fiúörökös kimutatható: *CDH* III/1. 303-304; *SO* 17-18; *ÁÚO* II. 213; *ÁÚO* XII. 214. Nem lehetetlen azonban, hogy a törvényes örökösre végrendeletileg hagyományozott javak lényegében azon vagyon részét képezték, mely a törvényes örökös amúgy is megillette. Ennek eldöntése a további kutatásokra hárul.

43. 1280: „...Anno domini M^oCC^o Octuagesimo VI. kalendas Octobris” – *HO* VI. 260; 1281: „Anno Domino Millesimo ducentesimo octuagesimo primo. Quarto nonas Ianuarii regni autem nostri anno nono.” – *CDH* V/3. 79; 1281: „...relicta magistri Moys...” – *CDH* V/3. 78.

44. „...testamentum dudum editum... multorum Regum Illustrium approbatione et presenciali conivencia roboratum...” – *HO* VI. 258. IV. Béla bizonyosan, hiszen végakarátát a király előtt nyilvánította ki, a testamentumra IV. László is áldását adta – 1273: *ÁÚO* XII. 79-80.

kedve azonban ennél is régebbi, hiszen a szabad rendelkezés jogát már évekkel korábban megszerezte: 1260-ban IV. Bélától nyerte el, amit egy évtizeddel később V. István is jóváhagyott.⁴⁵ Korábbi testamentumát kiegészítő 1280. évi akarata tehát végrendekezésének csupán lezáró aktusa volt. Mojs a végrendekezési hajlandóság tekintetében meglehetősen aktívnak tekinthető, azonban – ahogy azt Csák nembeli Miklós példája is mutatja – nála agilisabb testálók is akadtak a vizsgált időszakban.

Mojs végrendeleti kedvezményezettjei között fiúörökös nem szerepelhetett, ellenben közeli rokonait és két egyházat is megadómányozott. A király színe előtt kinyilvánított, 1267. évi rendelkezésében feleségére⁴⁶ és lányaira hagyta több birtokát és falvát: Igolt (Igal), két Pozsony nevű falut, Burhud (Borhod) és Uzlar (Oszlár) falvakat, Derekeheben az őt megillető részt, továbbá Racchát a hozzá tartozó Sudynnal, Musynával és Bokoával, ill. Izdench birtokot tartozékaival. Ugyanakkor – ahogy arról már szó esett – fenntartotta még meg sem született fiának öröklési jogát ugyanezen birtokokban.

1280. évi „*codicillusa*” ennél jóval bőbeszédűbb és lényegesen bőkezűbb volt. Újfent gondoskodott családtagjairól. A feleségére testálta korábbi végrendeletében is említett birtokait: Izdenchet és Rachát – előbbi hitbére és jegyajándékaéppen, utóbbit a hitvesi szeretet (*socialis thori dileccionis affectu*) bizonyosága képpen. Emellett új végrendeleti adományokról is intézkedett: szintén feleségének jutott Uga és Mesithe birtoka, több település nyestbőradója (*marturinas*) és férje ménésének 20 lova. Négy lánya közül az egyik, Miklós vajda felesége Medgyest és Scolunt, másik lányának a férje, Héder nembeli Henrik Gordua nevű birtokát kapta meg. Nővérének, a székesfehérvári apácának Nek (Nyék) és Zokol (Szakály) falut, Megiche nyestbőradóját hagyományozta. Sándor nevű unokaöccse⁴⁷ egyik aranyövét (*cingulum suum de auro*) nyerte el, továbbá Megerichét, esetleg Musynát és Bogudot is.⁴⁸ Másik két lánya – látszólag – szóba sem kerül 1280-as intézkedésében.

Ábrahámi monostorának juttatott több falut: Abram (Ábrahám), Vareley (Váreleje), Olfalu (Alfalu), Chyka (Cziko), Kurbu (Görbő), Kurd, Popd (Papd), Laaz (Lázi),

45. 1260: *CD patr.* 38, 1270: *CDH V/1.* 42-44.

46. Felesége kilétének kérdése sok vitát kavart. – WERTNER 1891. 400-403; WERTNER 1898. 119; KARÁCSONYI 1923. 3-13; JAKUBOVICH 1923. 25. Előkelő származása kétségtelen, és bizonyára rokoni kapcsolatban állt a királyi családdal: „...*de nobili orta prosapia...*” – 1280: *HO VI.* 259, „...*domina relicta Magistri Moys cognata nostra...*” – 1287: *ÁÚO XII.* 458.

47. Az 1280. évi végrendeletben *frater*-ként fordul elő; fiútestvére bizonyára nem lehetett, hiszen az okleveles adatok szerint Sándor apja Sándor volt; pl. *Alexandro filio Alexandri fratre suo* – 1267: *ÁÚO XI.* 566, míg Mojs apja a nevezetes Mojs nádor volt: „*Moys Palatinus... patris sui Magni Moys, quondam Palatini...*” – 1272: *CDH V/1.* 237; *CDH V/2.* 59. A végrendeletben említésre kerülő Sándor bizonyára Mojs unokaöccse lehetett, Mojs Sándor nevű testvérének a fia. Erre utal: *HO VII.* 52. V.ö. WERTNER 1891. 393-394.

48. A végrendelet félreérthető, mert Mojs valójában nem adta Sándornak mindhárom birtokot. Ez abból az oklevélből derül ki, mely a Mojs felesége és Sándor örököse közti osztozkodást rögzítette. Úgy tűnik, hogy Mojs felajánlotta Sándornak, hogy válasszon Megeriche, ill. Musyna és Bogud között. Sándor fia végül az utóbbi kettőt választotta, Megeriche – mely a felesége birtokában lévő Racha mellett feküdt – Mojs feleségének maradt. – 1281: *HO VIII.* 213-214.

Nemty (Németi), Chebrach (Csebrák) és Bot (Bót) településeket, részben a hozzájuk tartozó malmokkal, az őt illető részeket Euseben (Öse), Tenguldban (Tengőd), D-ban,⁴⁹ 100 ezüst márkát és egy arany poharat (*picarium*).⁵⁰ A margitszigeti apácák iránti adományozó kedvének eredményeképpen a monostor kezére jutott: Igol (Igal), két Pozsony nevű falu, Burkud, Aszlav, Rakusy (Ráksi), Belch (Kis-Bécz), Kosuk (Kazsok), Eche (Ecseny) és Surenthé.

Chop birtokot a Wys-i szőlők egy részével egy követnek hagyta, mégpedig a szegények és a zarándokok használatára, ahogy azt a *dominus legatus* parancsba adta. A meg nem nevezett követ Fülöp, pápai legátus volt, aki ugyanebben az évben kórház építését és megadományozását kezdeményezte IV. Lászlónál.⁵¹ Mojs végrendeleti adománya feltehetőleg ugyanezen intézmény jövedelmeit gyarapította. Mojs gondoskodó magatartása nem esik egybe a korabeli gyakorlattal: míg a szolgák felszabadítása több végrendeletben is kimutatható, addig a szegények és az elesettek ingóságokkal, ingatlanokkal történő megadományozása szórványosan fordul elő a végrendeletekben.⁵² Mindazonáltal kérdéses, hogy a tárnokmester juttatását lehet-e tisztán kegyes indíttatású adománynak tekinteni, s nem kellene inkább a legátus hatékony közbenjárásának vagy az uralkodó imitálásának eredményeként értelmezni.

Noha a – zömében tolnai, somogyi és Dráván túli – birtokok jogi természetének meghatározását megnehezíti az a némaság, mellyel Mojs a birtokok eredetét elhallgatja, néhány következtetésre mégiscsak lehetőség adódik. Az 1267. évi rendelkezés birtokállományának egy része örökölt lehetett – ezt támasztja alá az a körülmény, hogy a végrendelező nem egyedül, hanem Sándor nevű rokonával együtt járult a király színe elé, ráadásul Sándor hozzájárulását adta a végrendeleti intézkedéshez.⁵³ Hogy a végrendeletben feltüntetett Igol, Burhud, Uzlar és a derekchei rész valóban *iure hereditario* illeték Mojst, azt azon uralkodói oklevél igazolja, mely a fenti birtokokat Mojs örökölt (*hereditarias*) javainak nevezi.⁵⁴ Ugyanakkor néhány birtokot nem önmagában,

49. Az oklevél szövege ezen a ponton olvashatatlan. A fenti birtokkomplexumot szintén tartalmazó egyéb okleveleknek köszönhetően azonban valószínűsíthető, hogy Dalatháról/Dalacháról, esetleg Durucskáról van szó. – *CDH* I/1. 86-87, 261-262; *CDH* V/2. 92-93, 110-111, 129-130; *CDH* VII/5. 378.

50. A *picarium* definíciójához lásd: *Glossarium mediae et infimae Latinitatis Regni Hungariae*. Condidit Antonius BARTAL. Lipsiae 1901. 491.

51. IV. László – a legátus nyomására – évenként 100 márka ezüstöt rendelt Gölnicbánya (Quiynlylichbana) jövedelmeiből kórházra és szegény betegek számára. A kórház építési helyének kiválasztását Fülöpre bízta, a jövedelmet pedig a legátus vagy az esztergomi érsek által kiválasztott intézőkre. – *CDH* V/3. 29-30.

52. Kivételre példa: *ÁÚO* I. 64; *HO* V. 2; *CDH* III/2. 270. Hasonló eredményekre jutott Kubinyi András a Jagelló-kori testamentumok vizsgálatakor – KUBINYI András: Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban. *Soproni Szemle* 53 (1999). 334.

53. „...in nostra presencia personaliter constitutus Alexandro filio Alexandri fratre suo presente et permittente...” – *ÁÚO* XI. 566.

54. Ebben az oklevélben IV. László arra adott engedélyt Mojsnak, hogy bizonyos birtokait lányainak, a szigeti apácáknak adományozhassa: „...vir nobilis Moyses... postulauit, quod quasdam villas suas hereditarias quarum nomina subsequuntur filiabus suis sororibus fratrum Praedicatorum in insula Virginis gloriosae comorantibus haberet donandi legandi seu conferendi... facultatem... villam Igal duas villas Posonyi vocatas villam

hanem azok vásárolt részeivel (*empticiis*) együtt hagyott a végrendeleti örökösökre.⁵⁵

1280. évi intézkedésében is szép számmal kimutathatóak örökölt birtokok, falvak. Ide sorolandó a két Pozsony, Rakussy, Kosuk, Chaua és Belch.⁵⁶ Az ábrahám-i monostornak juttatott Abram, Vareley, Olfalu, Kurd, Thenguld, Chyka és Bot birtokok és falvak eredetileg rokonával, Sándorral együtt bírt részek voltak.⁵⁷ Szintén az örökölt vagyomból származott Nemty, Laaz, Popd és az Euse-i rész.⁵⁸ A végrendeletben felüntetett birtokkomplexum azonban nem kizárólag örökölt javakból állt.

A vejére testált Körös-megyei Gordua (Gordova, Grdjevác) szerzett vagyona részét képezte. Az Árpád-kori okleveles anyagban *comitatus*-ként előforduló Gordovát⁵⁹ IV. Béla Pál fiainak: Fanchnak és Benedeknek adta, Mojs azonban királyi adományként csalárdul kieszközölte és elfoglalta. Végül 1280-ban, IV. László szolgáltatta vissza jogos tulajdonosainak.⁶⁰ Úgy tűnik azonban, hogy még ugyanebben az évben ismét Mojs kezére jutott. Az uralkodó azzal legitimizálta az újbóli tulajdonosváltozást, hogy Mojs végrendeletének 1281. évi királyi megerősítésekor Mojs végakarátának minden egyes kitételét jóváhagyta, köztük – értelemszerűen – a Gordovára vonatkozó adományt is.⁶¹ 1267-es testamentumában szereplő Izdench birtok szintűgy királyi adomány volt, ami történetesen éppen Gordova mellett feküdt.⁶²

Borhud villam Oszlar et villam Chaua hereditarias item villas Kossuth villam Belch et villam Rakussy quas ipse hereditarias dicebat... donandi legandi seu conferendi habeat facultatem.” – 1273: CDH V/2. 84-85.

55. „...dedit et reliquit... possessionem suam Baccha nuncupatam cum omnibus pertinenciis suis et empticiis... possessionem suam Izdench vocatam similiter cum omnibus pertinenciis et empticiis suis...” – ÁÚO XI. 566.
56. Ld. 54. j.
57. „...Magister Moys cum fratre suo Alexandro totam portionem ipsorum de Abraam... et totam terram ipsorum de Olfalu... villam ipsorum Both vocatam... portionem terrae Chyka... portionem terrae de Thenguld eosdem contingentem... unum molendinum in villa Kurd... decimas eiusdem villae Kurd...” – 1263: CDH IV/3. 111-112. Mojs 1263-ban osztozott meg Sándorral: CDH X/1. 195, V/1. 97.
58. „Nos Moys... Stephanus... Salomon... Alexander... monasterio B. V. de Abraham... donauimus et concessimus... omnem terram nostram et iura quae in Abraham habuimus... villam Olfalu et quamdam Varelij vocatam villam Kurgd... villam Laasz villam Popd villam Nemethy villam Tengveld... villam Booth... in Vys unum molendinum... praeterea iura nostra quae in villa Ense habemus...” – 1270: CDH V/1. 85-86.
59. „...comitatum Kordua...” – 1248: *Monumenta Historica Episcopatus Zagrabienensis saec. XII-XIII*. Edidit Joannes Bapt. TKALČIĆ. I. Zagrabiae 1873. 90; ÁÚO XI. 361.
60. „...possessio Gordowa... per Belam illustrem regem Hungarie... Benedicto et Paulo comitibus filiis Fanch donata fuisset... possessionem Gordowa magister Moys filius Moys in regno nostro turbationibus suscitatis captata oportunitate falsitate suggesta et veritate suppressa colore donationis dicti Ladislai regis callide procurato potentialiter occupasset ipse vero Ladislaus rex... sepedictam possessionem Gordowa... magistro Dominico et Fanch fratri suo filiis comitis Pauli... reddidisset...” – RA II/2-3. 3072. sz.
61. „...universa et singula contenta... tam in testamentis... quam codicillis et extremae voluntatis elogiis... autoritate regiae excellentiae duximus approbanda et iure perpetuo confirmanda.” – CDH V/3. 79.
62. „Belae regis priuilegialis anno gratiae M. CC. XLV. sexto Idus Augusti regni autem sui anno decimo exorta terram quamdam Izdench ultra fluuium Draua in Comitatu Simigiensi iuxta Sarig et Gordura existentem Moys filio Moys Palat. sub metis in eisdem declaratis per ipsum Belam regem perpetuo collatam declarabat fuisse.” – 1245: CDH VII/3. 27.

A végrendeleti adományokat figyelmesen olvasónak feltűnhetett, hogy a „*codicillus*” – tehát az 1280. évi intézkedés – módosít az 1267-es intézkedésen, hiszen a margitszigeti apácának olyan birtokokat (Burkud, Aszlav, Posoni, Igol) hagyományozott, melyeket 1267-ben még a feleségére és lányaira örökített. Szokatlan a korrekció, ti. ugyanebben az oklevélben külön kihangsúlyozza, hogy újabb végakarát csupán a korábbi toldalékának tekinti, melyen gyökeres változtatást nem kíván tenni. A módosítás valóban nem tekinthető gyökeres korrekciónak: 1267 után Mojs két lánya a szigeti zárdába vonult vissza, így – érthető módon – a monostor és annak apácái Mojs adományozó kedvének haszonélvezőivé váltak.⁶³ Eljárása a kortárs Moriánéra emlékeztet, aki végrendeletében Nána és Jenő nevű birtokait feleségére (1279), nem sokkal később azonban már a margitszigeti apácákra hagyta. A módosítás háttérben szintén a beöltözésre való hajlandóság állt, ezúttal Morián feleségéé, aki férje halála esetére vállalta a visszavonult életet.⁶⁴ A változtatás egyúttal azt is jelenthette, hogy Mojs felesége és másik két lánya kiszorult a fenti örökségből, igaz, őket kárpótolni igyekezett 1280-as adományaival.⁶⁵ Ugyanakkor az is világos, hogy a korrekció nem terjedt ki az 1267-es rendelés összes pontjára, hiszen – ahogy azt láttuk – Izdenchet és Rachát a felesége kezén hagyta 1280-ban is.

Bármennyire is indokolható a módosítás, a rendelés egyéb sajátosságai mégiscsak azt sejtetik, hogy nem egy klasszikus értelemben vett *codicillus*-szal, hanem egy teljesen új testamentummal van dolgunk. 1280-as „záradék” jóval hosszabb és gazdagabb, mint maga a végrendelet, ill. olyan végrendeleti örökösöket (az ábrahामी és a szigeti monostor, veje, unokaöccse, Fülöp legátus) is megnevez, akik korábbi testamentumában egyáltalán nem kaptak helyet. Ünnepelességét, a felvonultatott tanúkat tekintve is inkább egy végrendeletre emlékeztet. Már az is éppen elég meglepő, hogy a záradék 13 évvel a testamentum után került megfogalmazásra.⁶⁶ A műveltségével kérkedő írástudó lényegében egy olyan fogalommal élt, melynek pontos jelentését vagy nem ismerte, vagy inkább nem tartotta fontosnak, hogy ahhoz hűen ragaszkod-

63. Mojsnak négy lánya volt: kettő a szigeti apácázárda lakója, a másik kettő Pók nembeli Miklós, erdélyi vajda, ill. Héder nembeli Henrik felesége volt. – *CDH* V/2. 84, 157. V.ö.: Szent Margit legendája. In: *Árpád-kori legendák és intelmek*. Válogatta, gondozta ÉRSZEGI Géza. Budapest 1983. 175; WERTNER 1891. 403–405; WERTNER 1901. 21.

64. 1279: *ÁÚO* IX. 264–265. 1281: *CDH* V/3. 84–87.

65. 1280-ban az egyik lánya két birtokot kapott. A másik minden bizonnyal már halott volt, hiszen Mojs nem rá, hanem férjére hagyta Gordovát. – *HO* VI. 260.

66. Horvát József újkori *codicillus*ok vizsgálatakor a következőkre jutott: 1. a *codicillus*ok mindig rövidek, 2. nélkülözik az ünnepelességet, többnyire 2–3 tanú előtt készülnek, 3. míg a toldalékok többsége az „eredeti” után néhány évvel készül, addig a két végrendelet kelte közt nem ritkán 10–20 év, vagy ennél hosszabb idő is eltelik. HORVÁT József: Végrendeletkezés Halason (1700–1850). In: *Kiskunhalas története* II. Tanulmányok Kiskunhalasról a 18–19. században. Szerk. Ö. KOVÁCS József, SZAKÁL Aurél. Kiskunhalas 2001. 510. Ez a szempontrendszer újfent megerősíti, hogy valójában egy új testamentummal van dolgunk.

67. Ez a megállapítás összecseng a *codicillus* franciaországi helyzetét vizsgáló jogi szakíró állásfoglalásával: „*En France dans les pays de droit écrit était maintenue une distinction entre le testament et le codicille, alors que*

jon. A szokásjog által szabályozott hazai jogrend tehát lehetővé tette klasszikus terminusok citálását, mindazonáltal – ahogy a példából is láttuk – azt tetszése szerint definiálta, töltötte fel tartalommal.⁶⁷

Mojs 1280. évi testamentumát azonban érdemes további vizsgálatoknak is alávetni. Némi tartalomelemzés után kiderül, hogy az abban foglalt intézkedések részben a korábbi adományok végrendeleti megismétlései voltak. A szigeti monostornak végrendeletileg hagyományozott birtokokat – egy kivételtől eltekintve – már évekkel korábban az apácáknak adta, persze nem halál esetére szóló juttatásként, hanem egy szokásos adományozás keretein belül.⁶⁸ Hasonló a helyzet a ciszterci rendhez tartozó ábrahámi monostor esetében is. A monostort Mojs és rokonai alapították (1263), és azt számtalan adománnyal ellátták az alapításkor és az azt követő években.⁶⁹ Ezen juttatások a végrendeletben is felbukkannak, a testamentum új elemét egyedül az ingóságok képviselik (péNZ, *picarium*). Kérdés azonban, hogy mi az oka a korábbi rendelkezések 1280-as végrendeleti megismétlésének. Kézenfekvő válasz, hogy az adományokat végrendeletileg is meg kívánta erősíteni. Mindazonáltal érdemes elgondolkoznunk Borsa Iván azon szűkszavú felvetésén is, melyet a szigeti apácáknak biztosított adománnyal kapcsolatban megfogalmazott. Eszerint Mojs még életében átengedte a birtokokat, ám a haszonélvezeti jogot megtartotta magának (*donatio post obitum reservato usufructu*).⁷⁰ Nem lehetetlen tehát, hogy a haszonélvezetről csak halála esetére, testamentumában mondott le, így a szigeti apácák tulajdonjoga csak a halál beálltával vált teljessé.⁷¹ Mindenesetre nem állna egyedüli példaként: Fekete Miklós a margitszigeti apácákra hagyta szőlőjét és lakóépületeit, ám a haláláig tartó haszonélvezetet ő is kikötötte (1290).⁷² Wza fia, Péter adománya is csak a testáló halála után szállt mindenféle korlátozás nélkül a monostorra (1271).⁷³ Szintén ezzel a gyakorlattal esik egybe Jakab

dans les pays de droit coutumier aucune distinction n'était faite entre ces deux actes." – Grand Larousse encyclopédique en dix volumes. III. Paris 1960. 229.

68. Az adományozás hosszabb folyamat volt. Királyi engedélyek, adományozás, határjárások, iktatások, megerősítések: 1272: CDH V/1. 253-254; 1273: CDH V/2. 84-85; 1274: CDH V/2. 157; 1279: CDH V/2. 528; ÁÚO IX. 227; AO VII. 188. Vö. RA II/2-3. 47-48.

69. 1263: CDH IV/3. 111-112; 1270: CDH V/1. 86-87; 1272: CDH V/1. 261-263, VII/5. 377-379; 1273: CDH V/2. 87-95, 129-131. Vö: HERVAY L. Ferenc: *Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria*. Roma 1984. 47-52.

70. RA II/2-3. 2378.sz. Holub József a végintézkedések kategorizálásakor három típust különböztetett meg egymástól: 1. a haszonélvezetet kikötő halál esetére szóló adomány (*donatio post obitum reservato usufructu*), 2. az egyszerű halál esetére szóló rendelkezés (*donatio post obitum*), 3. az egyoldalúság és a visszavonhatóság által jellemzett, klasszikus értelemben vett *testamentum*. – HOLUB 1926. 233-240.

71. A végrendeleti intézkedést maga a halál legitimálta: „...instrumenta ... iure testamentorum et codicillorum ... morte testatoris confirmata...” – Mojs végrendeletének 1281-es megerősítéséből: CDH V/3. 78.

72. „...dedit et legavit ... tali modo quod ususfructus et utilitates dictarum possessionum idem Comes Nycolaus usque vitam suam percipiet et habebit post mortem vero suam possessiones predictae in ius et proprietatem dicte Ecclesie et sororum devolventur.” – ÁÚO IX. 534.

73. „...donavit et legavit ecclesie sororum beate virginis de Insula ... tali condicione interiecta quod quoadusque vita comes sibi fuerit liberam habebit se in ipsis possessionibus sustentandi facultatem post mortem vero eiusdem easdem possessiones ipsa ecclesia pacifice ut prediximus possidebit...” – HO VIII. 371.

1296-os intézkedése, melyben a végrendelező a haszonélvezeti jog fenntartása mellett hagyományozott a pozsonyi egyházra egy vásárolt birtokot – a korlátlan tulajdonjog tehát csak *post mortem* szállt az egyházra.⁷⁴

A fentiekben többször is említésre került a rendelkezési jog két, sokat vitatott kérdése: a rokoni és a királyi engedély ügye. Noha az 1222-es Aranybulla engedékenynek mutatkozott a rendelkezési szabadság tekintetében, a testamentumok egy része mégis rokoni, ill. királyi engedéllyel vagy utólagos jóváhagyással készült.⁷⁵ A felmerülő ellentmondások, a törvény értelmezésének nehézségei számtalan álláspontot eredményeztek. Egyesek a rendelkezési jog teljes szabadságának a garanciájaként fogták fel a törvényt, mások – mondhatni a többség – viszont óvakodtak attól, hogy a törvényi szabályozás célját a király és a rokonság érdekét teljesen semmibe vevő, a nemesi javak valamennyi kategóriájára (ősi, adományos, vásárolt, ingatlan, ingóság) érvényes, korlátlan rendelkezési jog megteremtésében lássák. De még ha célja is lett volna, a szokásjogra gyakorolt hatása akkor is megkérdőjeleződik. A törvény és a rendelkezési jog eltérő megítélése folytán a királyi és a rokoni *consensus* szerepe is eltérő, olykor egymással ellentétes értelmezéseket kapott: miközben több munka – az ősi és az adományos birtokok esetében – 1222 után is az elidegenítés feltételeként határozta meg,⁷⁶ addig más szerzők a végrendelet tekintélynövelő, de jogi erővel nem bíró tartozékként definiálták.⁷⁷ A nézetek elsősorban a vásárolt birtok, a hitbér, a jegyajándék és az

74. „...quamdiu idem Comes Jacobus vixerit usumfructum eiusdem possessionis percipiet pleno iure, sed post mortem eius predicto Poseniensi Capitulo prefata possessio Chandal vocata perpetuabitur irrevocabiliter possidenda...” – *ÁÚO* V. 148.

75. *ÁÚO* I. 63; *ÁÚO* III. 21-22; *ÁÚO* IV. 51, *ÁÚO* V. 73; *ÁÚO* XI. 435; *ÁÚO* IX. 264; *CDH* IV/2. 378; *CDH* IV/3. 375; *CDH* V/2. 463; *CDH* VII/1. 262; *HO* VIII. 371; *SO* 17, etc.

76. PL. SZLEMENICS Pál: A' királyi consensus' szükségessége' viszontagságai. in: *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei* III. Buda 1837. II: Törvénytudományi-osztályi értekezések. 108-130; HAJNIK Imre: *Magyar alkotmány és jogtörténelem*. I: Magyar alkotmány és jog az Árpádok korában. Pest 1872. 321-323, 325; ILLÉS József: A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában. In: *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*. XIII. Szerk. PAUER Imre. Budapest 1904. 57-59; TIMON Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest 1917. 375-376; R. KISS István: Nagy Lajos és az ősiség. In: *Emlékkönyv Dr. Gróf Klebelsberg Kunó negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján*. Budapest 1925. 243-244; ECKHART Ferenc: Jog- és alkotmánytörténet. In: *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. HÓMAN Bálint. Budapest 1931. 288-289, 293; HOLUB 1926. 234-235; Eckhart Ferenc recenziója Somogyi Ferenc munkájáról: *Századok* 72 (1938). 84-86. (= ECKHART 1938). A királyi engedély beható vizsgálatakor Waldapfel Eszter arra jutott, hogy az uralkodói *consensus* az adománybirtok elidegenítésekor volt nélkülözhetetlen, legalábbis a XIII. század végéig. A rendelkezési szabadságot biztosító királyi engedély azonban nem a nemzetiség öröklési jogával szemben foglalt állást, hanem éppen ellenkezőleg: a nemzetiség öröklési jogát biztosította az adományos birtokban. Nézete szerint ezt támasztja alá az a körülmény, hogy a rendelkezési szabadságot elnyerők elsősorban legközelebbi rokonaikra hagyományozták javaikat. A nemzeti birtokokra nem terjedt ki rendelkezési szabadság, hiszen abban a nemzetiség joga szilárd, az elidegenítéshez szükséges hozzájárulása megkerülhetetlen volt. WALDAPFEL 1931. 145-153, 159.

77. PL. KELEMEN Emericus: *Institutiones juris privati Hungarici*. Pestini 1814. I. 27, II. 644; KÉRÉSZY Zoltán: *Hübéri eszmék és magyar jogfejlődés. Észrevételek Eckhart Ferencnek „Jog- és alkotmánytörténet” című dolgozatára*. Budapest 1931. 20-22; SOMOGYI 1937. 87-96.

ingóságok elidegenítésének kérdésében találkoztak: ezen javakban a rokoni és a királyi hozzájárulás szükségtelen volta mellett foglaltak állást.⁷⁸ Jelen tanulmánynak természetesen nem lehet célja a királyi és a rokoni hozzájárulás szerepének maradéktalan rekonstruálása, mindazonáltal Mojs végrendeletei is szolgálhatnak értékes adalékokkal.

Mojs a királyi engedélyt már 1260-ban elnyerte, amikor IV. Béla hozzájárult ahhoz, hogy örökölt, vásárolt és szerzett javairól szabadon rendelkezessen. Hogy az intézkedési szabadság – legalábbis az ősi és az adományos birtokok esetében – 1222 után sem lehetett magától értetődő jog, azt az engedély két eleme látszik igazolni: egyfelől IV. Béla szükségesnek érezte, hogy engedélyét megokolja – Mojsnak a királlyal, a királysággal és Béla herceggel szemben tanúsított érdemeire hivatkozott, másfelől a jóváhagyást különös királyi kegyként (*gracia speciali*) aposztrofálta.⁷⁹ A királyi jóindulat ily hangsúlyos kiemelése bizonyára összefüggött azzal a ténnyel, hogy Mojs nemcsak vásárolt birtokairól kívánt intézkedni. Az 1260. évi engedélyben felfedezhető még egy sajátosság: a király szabad, de nem korlátlan rendelkezési jogot biztosított Mojs számára, hiszen a megadómanyzottak körét Mojs legközelebbi családtagjaira: feleségére, lányaira, ill. annak monostorára szűkítette le.⁸⁰ Mojs élt a rendelkezés jogával: 1267-ben, az uralkodó jelenlétében, legközelebbi rokonainak tett végrendeleti hagyományt.⁸¹ Nemcsak IV. Béla, hanem V. István és IV. László is „asszisztált” végrendekezéséhez: V. István megerősítette 1260-ban elnyert intézkedési szabadságát (1270),⁸² IV. László pedig 1267-es (1273), majd 1280-as végakarataira is áldását adta (1281).⁸³

A rokoni engedélyt 1267-es végrendelete említi, melyből kiderül, hogy Sándor nevű rokona a végrendeleti adományhoz hozzájárulását adta. Sándor közreműködésének hátterében minden bizonnyal az a körülmény állt, hogy Mojs adományai olyan örökölt birtokokra is kiterjedtek, melyekben fennállt rokonának, Sándornak az öröklési joga – Sándor beleegyezése öröklési jogáról történő lemondásával lehetett

78. Ezt igazolja Werbőczy Hármaskönyve is: I. 57, I. 100, I. 105. Erre utalnak azok a vásárolt és ingó javokról, hitberről, jegyajándékról intézkedő végrendeletek, melyek nem említenek engedélyt vagy jóváhagyást, pl. *CDH* III/2. 269, *HO* I. 29, *CD patr.* 132, *ÁÚO* VII. 514. Amennyiben szerzett birtok örökítésekor is uralkodói engedélyhez folyamodtak „...azért volt, mert ... minden intézkedés, amelyet a király megerősített, megtámadhatatlan volt.” – ECKHART 1938. 85.

79. IV. Béla csak a tatárjárás után mutatott nagyobb hajlandóságot a rendelkezési szabadság „speciali regia” biztosítására. WALDAPFEL 1931. 149.

80. „...nos dilecto et fideli nostro Moys Magistro Tauarnicorum Bele ducis carissimi filij nostri Comiti Symigiensi et de Vorosdyno quem propter diversa fidelitatis opera nobis et regno nostro exhibita et inpensa Regys favoribus amplexamur ex gratia concessimus speciali ut de possessionibus suis hereditarys, empticys et eciam acquisitis libertinis suis et ancillis ac alyis bonis suis dandi conferendi et relinquendi domine uxori sue et filiabus ipsius preterea legandi seu disponendi salubriter de eisdem possessionibus suis et bonis suis monasterio suo pro remedio anime eius sibi sicut placuerit liberam habeat facultatem...” – *CD patr.* 38.

81. „Magister Moys comes ... talem ordinacionem et dispositionem de possessionibus suis de nostra permissione et beneplacito asseruit se fecisse...” – *ÁÚO* XI. 566.

82. *CDH* V/1. 42-44.

83. 1273: *ÁÚO* XII. 79-80; 1281: *CDH* V/3. 78.

azonos.⁸⁴ 1280-as végrendeletéből viszont kimarad a rokoni engedélyre való utalás, annak ellenére, hogy a hagyományozott javak részben örökölt birtokok voltak. Ez a hiány annak a feltételezésnek a jogosságát igazolja, mely szerint a rokoni engedély mellőzhető volt.⁸⁵ Következtetéseinkkel azonban érdemes óvatosan bánnunk.

Ahogy azt már láttuk, a két egyháznak biztosított 1280-as végrendeleti adományok részben a végrendelkezést megelőző juttatások testamentáris megerősítései voltak. Az ábrahámi birtokok esetében azonban egyértelműen kimutatható, hogy rokonaival *consensus*ra jutott, hiszen 1263-ban nemcsak Mojs, hanem három rokona: Sándor, Miklós és István is megadományozta az ábrahámi monostort, és négyük szándékát ugyanazon királyi oklevél rögzítette.⁸⁶ Közös elhatározásuk egyúttal bizonyára azt is jelentette, hogy *ob remedium animarum* kölcsönösen lemondtak az egymás birtokrészeiben fennálló öröklési jogokról. 1263-as adományukat később közösen megerősítették és kiegészítették.⁸⁷ Magyarán: az adományt megismétlő 1280-as végrendelet valóban nem hivatkozik a rokoni beleegyezésre, ám a korábbi adománylevelek alapján az is világos, hogy az ábrahámi monostor megadományozása mögött a rokonság közös akaratú és egyetértése állt. Kénytelenek vagyunk tehát azt a következtetést levonni, hogy a *consensus*ra való hivatkozás hiánya korántsem jelentette annak tényleges hiányát és mellőzését. A rokoni jóváhagyással kapcsolatos némaság máshol is kimutatható, szerencsés esetben maga a végrendelet tájékoztat a hiányosság okáról. Sándor fia Párizs egyszerűen azért nem kérte rokonsága hozzájárulását örökölt javainak végrendeleti eladományozásához, mert nemhogy gyereke, de rokonsága sem volt.⁸⁸

Mojs végrendelkezése tehát a rokoni és a királyi akaratnak a testálásban játszott fontos szerepére utal. Számos kérdés azonban még mindig válaszra vár. Egyebek mellett nem teljesen világos, hogy a királyi és a rokoni engedély hitelesítő ereje, nélkülözhetetlensége egyenrangú volt-e az adományos és az ősi javakban, vagy hogy az uralkodói *consensus* kiváltotta-e a – ki nem kért vagy meg nem szerzett – rokoni hozzájárulást az ősiben. Külön vizsgálatot igényel annak eldöntése is, hogy a királyi és a rokoni jóváhagyás szerepe hogyan módosult az idők folyamán, és hogy valóban volt-e olyan időszak, amikor a királyi *consensus* csupán formális jelleget öltött.⁸⁹

A tárnokmester nemcsak javait, hanem adakozó kedvét is örökölni hagyta: évekkel halála után felesége a budai ferences apácákra hagyott néhány birtokot.⁹⁰ Az egyházak-

84. Az ősi feletti rendelkezést a nemzetség, a család joga és érdeke korlátozta: „Az ősi fekvő jószágokról és birtokjogokról azonban az apa a fiaknak és leányoknak, ha azok a leánygát is érintik, sérelmével, úgyszintén (...) az atyai atyafiának sérelmével, a fiaknak és a leányoknak a beleegyezése nélkül, ama javak elidegenítésére és eladására igaz ok nélkül semmi bevallást nem tehet, mi ha mégis megtörténnék, semmi ereje és hatálya nem leszen.” *Hármaskönyv* I.58.

85. Somogyi Ferenc éppen a rokoni jóváhagyás néhány végrendeletben kimutatható hiányára alapozta a rokoni beleegyezés szükségtelen voltára vonatkozó nézetét. – SOMOGYI 1937. 86-87.

86. CDH IV/3. 111-112.

87. Ld. 69. j.

88. „...de sue generationis linea solus existens superstes ac heredum carens solatio...” – 1266: CDH IV/3. 375.

89. Waldapfel Eszter szerint a XIV. század elején a királyi *consensus* már formális, mivel „...az exemciók sokasága át-meg áttöri ... a kötöttséget”. – WALDAPFEL 1931. 147, 151.

kal szembeni gondoskodás, a jámbor cselekedetek iránti elkötelezettség azonban korántsem jellemezte a család valamennyi tagját. Mojs unokaöccsének, Sándornak fia, Mojs a pécsi püspök birtokait fosztogatta: ezer marháját elhajtotta, egy templom sekrestyéjét kirabolta, falvakat dúlt fel, szolgákat ölt meg, egy menyasszonyt magával ragadott és megbecstelenített.⁹¹ A klérussal szembeni túlkapások a bűnbánó Benedeket arra ösztönözték, hogy végrendeletileg kárpótolja az általa megkárosított egyházat,⁹² Sándor fia Mojs azonban nem gyakorolt különösebb bűnbánatot. Bizonyára terhelték a tekintélyes, ambiciózus előd és névrokon Mojs lelkét is vétkek, ám adományaival és utolsó gyónásaival mégis megőrizte annak lehetőségét és reményét, hogy a mindenható kegyelme az üdvözülés jutalmában részesíti kárhozattól féltő, gyarló lelkét.

Rövidítések

ÁÚO	<i>Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus arpadianus continuatus. I-XII. Közzéteszi WENZEL Gusztáv. Pest-Budapest 1860-1874.</i>
BÓNIS 1971	BÓNIS György: <i>A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon.</i> Budapest 1971. 23-28.
BÓNIS 1972	BÓNIS György: <i>Középkori jogunk elemei. Római Jog. Kánonjog. Szokásjog.</i> Budapest 1972.
CD patr.	<i>Hazai oklevéltár 1234-1536. Codex diplomaticus patriae.</i> Szerk. NAGY Imre, DEÁK Farkas, NAGY Gyula. Budapest 1879.
CDH	<i>Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I-XI. Studio et opera Georgii FEJÉR. Budae 1829-1844.</i>
HO	<i>Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I-VIII. Kiadják IPOLYI Arnold, NAGY Imre, PAUR Iván, RÁTH Károly, VÉGHÉLY Dezső. Győr-Budapest 1865-1891.</i>
HOLUB 1926	HOLUB József: <i>Végrendeleti jogunk kialakulása. Akadémiai Értesítő 37 (1926). 232-239.</i>
JAKUBOVICH 1923	JAKUBOVICH Emil: <i>Kun Erzsébet nőttestvére. Turul 37 (1922-1923). 14-27.</i>
KARÁCSONYI 1923	KARÁCSONYI János: <i>Magyar Sibilla. Turul 37 (1922-1923). 3-13.</i>
MES	<i>Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I-III. Edidit Ferdinandus KNAUZ, Ludovicus Crescens DEDEK. Strigonii 1874-1924.</i>
RA	<i>Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I-II. Szerk. SZENTPÉTERY Imre-BORSA Iván. Budapest 1923-1987.</i>
SO	<i>Sopron vármegye története. Oklevéltár I. 1156-1411. Szerk. NAGY Imre. Sopron 1889.</i>
SOMOGYI 1937	SOMOGYI Ferenc: <i>Végrendekezés nemesi magánjogunk szerint 1000-1715.</i> Pécs 1937.
WALDAPFEL 1931	WALDAPFEL Eszter: <i>Nemesi birtokjogunk kialakulása a középkorban. Századok 65 (1931). 145-159.</i>
WERTNER 1891	WERTNER Mór: <i>II. Moys nádor és családja. Századok 25 (1891). 392-405.</i>
WERTNER 1892	WERTNER Mór: <i>Az Árpádok családi története. Nagy-Becskek 1892. 597-613.</i>
WERTNER 1898	WERTNER Mór: <i>Az Árpádok nádorok genealógiája. Turul 16 (1898). 118-119.</i>
WERTNER 1901	WERTNER Mór: <i>Az Árpádok ország- és udvarbírák genealógiája. Turul 19 (1901). 20-21.</i>
ZSOLDOS 2005	ZSOLDOS Attila: <i>Az Árpádok és asszonyaik.</i> Budapest 2005.

90. 1293: ÁÚO X. 115, 1296: HO VIII. 363. Vö. HO VI. 261.

91. 1296: CDH VI/2. 17-20.

92. Falvainak felégetése, jövedelmeinek kisajátítása miatt kárpótolta az érseket. – 1291: CDH VI/1. 170.

ABSTRACT

“*IN MORTIS ARTICULO CONSTITUTUS...*”:
 CONCLUSIONS DRAWN FROM THE TESTAMENTARY DISPOSITION OF A
 NOBLE (*PROCERES*) OF THE ÁRPADIAN PERIOD
 Beáta Kulcsár

Two manners existed through which the property of the medieval Hungarian nobility was passed on to the inevitable or chosen heirs: either by means of inheritance laws on basis of kinship by blood, or through bequest based on a testament reflecting the will of the deceased person. Despite the predominance of the legal inheritance procedure one can find frequent examples of testamentary disposition already in the Arpadian period. In the second half of the 13th century Mojs, reginal *magister tavernicorum* left behind two testaments. The two testaments reflecting the last will of the testator provide a good source for the practice of testamentary disposition of the period.

Similarly to most testators, Mojs made his will on both occasions in the presence of witnesses of high rank, and he gave his second testament close to death, under severe illness (1280). However, his earlier testament, written in good health proves that composing a will was important for the testator long before the onset of his death. Several examples of such careful, provident testamentary disposition can be found in the Arpadian period. The fact that the beneficiaries of the will are predominantly the testator's close relatives and the church is also a typical feature of testaments of the Arpadian age. Mojs also left to the poor, but this cannot be regarded as representative for the period in question.

The possibility for revocation can also be perceived in the 1267 testament of Mojs, who did not have a male heir, and therefore requested the final royal ratification for the charter in the case that he dies heirless. Similarly to this case, in the contemporaneous wills of nobles without progeny, but still hoping for the birth of an heir, the insistence on the possibility of alterations is also perceptible. This confirms that the lawful heirs had priority over the beneficiaries by testament. A smaller percentage of the nobles leaving a testament, however, did have lawful heirs. They resorted to bequeathing by will despite – but not necessarily contradicting – the lawful heir and the inheritance law. Therefore it is more correct to suppose that the motive for leaving a testament was not only a lack of heirs, but in all probability also the wish of the noble to provide for the needs of his family members, and even more importantly for those of the church. From the bequests left to the latter he hoped to gain assistance in the salvation of his soul. Though the Golden Bull of 1222 can be considered as compliant with regard to the right of disposing, a significant number of the wills made after the year 1222 was drawn up with the consent, or the subsequent sanction of the king or the family. The contradictions and difficulties arising from the interpretation of the law produced several points of view: some emphasised the formality of the consent, others maintained its compulsory nature. Royal and familial consent certainly receives strong emphasis in the testament of Mojs, its presence can be demonstrated even when no direct reference is made to this in the text. The request for consent and appeal for acquiescence must have had to do with the fact that beside the purchased property, Mojs also bequeathed lands gained through inheritance and donation, in which cases the king and the family could also make claims.

The most unique feature of the will is, undoubtedly, the use of the term *codicillus*, which – according to my research on the question – only occurs on four occasions in testaments of the Arpadian period. In the terminology of the Roman Law the *codicillus* means a supplementation of the testament, and it is used precisely in this sense in Mojs' will of 1280, even though the medieval applier of the term did not have a precise knowledge of all the legal criteria of the *codicillus*. Nevertheless, in a country where Roman law was not considered as the prevailing code, and in which customary law formed the rules of testamentary disposition, the use of this term does not justify jumping to far-fetched conclusions about the influence of Roman law.